

ANADOLU'DA KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN BAŞLANGICI

HİKMET İLAYDIN

Agâh Sırrı Levend'e,
derin saygılarımla.

Elimizdeki belgelere göre Anadolu klasik Türk şiirinin başında yer alan Hoca Dehhânî'yi bize vaktiyle Fuad Köprülü tanıtmıştı. Onun verdiği bilgilere, günümüze değin hemen hemen bir şey katılmamıştır.

Köprülü, bu şairin, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Horasan'dan gelip Selçuklu sultanlarından III. Alâeddin'e kapıldığını, onun buyruğuyla Farsça bir *Selçuklular Şehnâmesi* yazdığını, bir kasidesinde Horasan'a dönmek için sultandan izin istediğini belirtmiş, bir bölük şiirlerini yayımlayıp öbürlerinin yerlerini bildirmiştir.¹ Bu şiirlerden biri kaside, altısı gazeldir.²

Sonradan, rahmetli arkadaşım Profesör Mecdut Mansuroğlu, bir öğrenci tezine dayanarak, üç başka gazeli bunlara eklemiştir.³

¹ Köprülü M. Fuad, "Selçuklular devrinde Anadolu şairleri, Hoca Dehhânî", *Hayat*, Ankara 1926, 1. sayı; "Selçuklular devri edebiyatı hakkında bazı notlar", *Hayat*, Ankara 1928, 103. sayı; Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklularının tarihinin yerli kaynakları", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, 27. sayı, s. 396-397.

² Metinlerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamış, kendi seçtiğimiz parçalar dilce günümüze yaklaştırılmıştır.

³ Mecdut Mansuroğlu, "Anadolu metinleri, XIII. asır, II. Dehânî", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, İstanbul 1942, s. 101-104 (Makelede, mahlasın *Dehânî* olacağına işaret ediliyor. Bu konu ile ilgili olarak Köprülü'nün verdiği kısa cevap için bkz. "Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları", s. 396, not 1.); *Anadolu Türkçesi (XIII. asır)*, *Dehhânî ve Manzumeleri*, İstanbul 1947, s. 13-14.

Söz konusu üç gazelden biri, Sehi'den başlayarak kimi tezkirecilerin andıkları (bkz. A. S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. cilt [Giriş], Ankara 1973, Dizin'deki "Resmî" maddesinde gösterilen yerler) XV. yüzyıl şairi Resmî'ye ait olabilir (Bursalı Tabir, *Osmanlı Müellifleri*, I. cilt, İstanbul 1333 H., s. 14, not 1). Mecdut Mansuroğlu, *dehânî* (ağzı) sözcüğünü *Dehânî* okuyup mahlas saymış, *resmî*'yi de bugünkü anlamıyla sıfat olarak düşünmüş, böylece şiirin bitiş beytini

Zülfî bigi Dehânî beyânın uzatma kim,
resmî haber, bilürsen, olur muhtasar lezîz.

biçimine koyarak, "Ey Dehânî, (...) bilürsin ki kısa tutulan resmî haber tatlı olur." gibisine anlamıştır (*Anadolu Türkçesi...*, s. 13; *resmî* sözcüğüne verilen anlam için s. 37). Yazar, sözcüğün *tevrîyelî* (iki anlamlı) olabileceğini de kaydetmektedir (Agy., s. 4 ve 13). Mansuroğlu'nu izleyen N. S. Banarlı, beyti şöyle açıklamıştır (*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, ikinci basım, s. 174):

"Ey Dehhânî, sözünü, sevgili'nin saçı gibi uzun etme ki,
resmî haber, bilürsin, fazla lezzetli olmaz." (Yahut
resmî haber, ancak kısa olursa güzel olur.)

Bizce bu beytin,

Zülfü bigi dehânî beyânın uzatma kim
Resmî, haber, bilürsin, olur muhtasar lezîz.

Biz, bu yazımızda, Dehhâni'nin olduğundan kuşkulanmadığımız ilk yedi şiire ve özellikle kasideye bakarak, şaire ilişkin bilgilerimizde birtakım düzeltmeler yapıp yapılamayacağımızı denemek istedik.

*

Dehhâni'nin kasidesi⁴ (26 beyit), bir erinç çağının baharını anlatmakla başlıyor. Giriş (*nesib*) bölümünde sürekli olarak üzerinde durulan başlıca öğeler, gül, bülbül ve içkidir. Gerçekte dışa dönük olan şair, bir iki beytinde bazı sözlere mecazlı ve dinsel anlamlar yüklemek istiyorsa da, bunlar şiirin içinde "yapıştırma" gibi kalmaktadır.

Şair, kasidesinin kaçış beyitinde (*girişgâh*'ında), bu bahar mevsimini "şahlar şahı"nın müzikli, içkili zengin şölenlerine (*bezm*) benzetiyor.⁵

Bundan sonra hükümdarın övgüsüne ve şiirin öbür bölümlerine geçiyor. Ancak, beyitlerin kimileri, kaside planına uymayacak biçimde karışık ve bazan mantık dışı sıralanmıştır. Yeni bir yayımda bunlar, yaklaşık olarak, gerekli yerlerine oturtulabilir.⁶

okunması ve

"Sevgilinin ağzını saçı gibi uzun uzun anlatma (Çünkü ağız küçüktür, saç uzun); ey Resmî, bilirsin ki söz (*haber*) kısa ise tatlı olur."

diye açıklanması doğru olurdu. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminde Batı'ya yaklaşmasından önce, hele Selçuklular çağında, *officiel* karşılığı *resmî*'ye, dolayısıyla *resmî haber* (*avis officiel*) kavramına dilimizde ve toplumumuzda rastlayamayız! Bundan başka, bir şairin kendi sözlerine "*resmî haber*" demesi pek tuhaf olur...

Öbür iki gâzeldeki *dehân* sözcükleri, Resmî'nin şiirinde olduğu gibi, yine "(onun) ağzı" anlamındadır. Bu şiirler de, gazellerinde mahlas kullanmayan Kemal Paşazade'nindir. Zaten üslup değişikliği, özellikle mazmunların ve söz oyunlarının yayıklığı ve girişikliği (*girişikliği*) türünden birtakım farklar, Dehhâni'ye ait olan metinlerin öbürlerinden kolaylıkla ayırıldığını sağlar durumdadır. Bu sorunu, başka bir yazımızda yeniden ve genişçe ele alacağız.

[Sırası gelmişken bir noktaya değinelim: N. S. Banarlı'nın bir kitabını incelerken, Kemal Paşazade'nin bir başka beytini, bu ustaca söyleyişin Selçuklular çağı için önemli başarı olduğunu belirtmekle birlikte, yazara uyararak, Dehhâni'nin diye kabul etmiştik (bkz. H. İlaydın, "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi", *Türk Dili*, Ankara 1972, 247. sayı, s. 11). Oradaki yanlışımızı şimdi düzeltiyoruz.]

⁴ M. Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi...*, s. 6-8. Ömer ibn-i Mezîd'in Londra'da bulunan macmuasındaki metin için bkz. Prof. Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, I. cilt. 1. bölüm, İstanbul 1966, s. 30-31.

⁵ İbn-i Bibi'de, I. Alâeddin Keykubâd'ın içkili, müzikli zengin bir şöleni uzun uzun anlattılmaktadır. (Sultan bu şölende zehirlenerek ölmüştür.) (*El-Evâmiri'l-Alâiyye*, A. S. Erzi'nin ön-sözleriyle, I. Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s. 459-461.)

⁶ Dehhâni'nin şiirleri orada burada birkaç kere yayımlanmışsa da, bunların tümüyle doğru okunduğu söylenemez. Sözgeşi, şairin beyitlerinden biri, Mansuroğlu yayımında

Cemâl-i tal'at-ı Leylî kelâm virdi aceb,
Ki itdi âşık-ı Mecnûn hezâr destânı.

olarak yazılmıştır (*Anadolu Türkçesi...*, s. 11). Sözcüklerin İndeks'teki açıklanışlarıyla bu beyiti düzyazıya çevirmek istersek,

"Leylâ'nın yüz güzelliği garip söz (*kelâm*) verdi ki bin (*veya* bülbül) hikâyeyi
Mecnun'un âşıkı yaptı" (?)

gibi bir sonuçla karşılaşabiliriz.

Kaside, son bölümleriyle, bir *ayrılış* (veda) şiiridir. Şair, Selçuklu sultanı "Alâeddin" in kahramanlığını ve cömertliğini ta Horasan'da duymuş, ülkesinden kalkıp onun yanına gelmiştir. Anadolu'da ne kadar kaldığı belli değildir. Bir gazelinde, şiiriyle "Rûm İli"nde (o zamanki Selçuklular Anadolu'sunda) ün saldıgını bildirmektedir. XV. yüzyıl şairi Hatiboğlu'nun bir eserinde Ahmedî ve Şeyhoğlu ile yan yana anılmasından⁷ ve kendisinden birkaç yüzyıl sonra düzenlenen benzek (nazire) dergilerine adının ve şiirlerinin geçmesinden⁸ anlaşılıyor ki, onun bu sözleri boşuna değildir. Az vakitte üç beş şiirle ün kazanılamayacağına göre, şair, uzunca bir süre Anadolu'da kalmış olmalıdır. Bizi bu kaniya götüren bir başka neden de, Dehhânî'nin, Anadolu lehçesini, bir standart verircesine, düzenli ve başarılı kullanmasıdır. *İmâle*'lerine göz yumulunca, söz dağarcığının oldukça tutarlı, sözdiziminin düzgün olduğu görülecektir. Sözel gelişimi onda, Anadolu'da doğup büyüyen Sultan Veled'in,

Senin yüzün güneşdür, yohsa aydur?

dizesindeki gibi, alışılmışın dışına çıkan cümlelere rastlamıyoruz. Horasan'dan gelen, kuşkusuz ülkesinde Doğu lehçesiyle konuşup yazan bir şairin, bu yatkınlığı kazanabilmek için, eski Anadolu edebiyatının, her

Beytin şöyle okunması gerekirdi:

Cemâl-i tal'atı Leyli güle mi virdi aceb,
Ki itdi âşık-ı mecnûn hezâr-destânı?

Anlamı da şudur:

"Acep Leylâ yüz güzelliğini güle mi verdi de (gül) bülbülü çilgin (*mecnûn*) bir âşık yaptı?"

En eski imlâda *güle mi* sözcüğü *kelâm* okunacak biçimde yazılabiliyor. Beyitteki *hezâr-destân* bileşiktir ve "bülbül" demektir. . . (Temel anlamı pekiştiren çağrışımlar ve söz oyunları üzerinde durmuyoruz.) Beyit, Köprülü antolojisinde de kısmen yanlışır (Köprülüzade M. Fuat, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1931, s. 22).

Dehhânî, aynı hayali, ufak bir değişiklikle kasideinde *tekrarlamıştır*. Mansuroğlu yayımında bu beyit şöyledir (Agy. s.6):

Cemâl-i sûret-i Leyli kelâmın virdi Mecnûna,
Ki bülbül göğe irürdi bu dem derdinden efgâni.

İlk dizeden bir şey anlaşılıyor. Bizce, sözdiziminin zorunlu kıldığı bir iki düzeltme ile, bu dizenin de

Cemâl-i sûreti Leyli güle mi virdi? Mecnun'dur

gibisine okunması uygun olurdu. Şair,

"Leylâ yüz güzelliğini güle mi verdi? Bülbül (sanki) Mecnun'dur, ki şimdi derdinden feryatlarını göğe erdiriyor. . ."

demek istemiş.

Divan şiirinin başında yer alan bu birkaç parça (bir kaside ile altı tane gazel; toplam olarak 75 beyit), yazıcı (*kâtip*) yanlışlarından, sayısı *çokça* olan okuma ve sözlük yanlışlarından elden geldiğince kurtarılarak, *yeni baştan yayımlanmalıdır*.

⁷ Köprülüzade M. Fuad, *Türk Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 200.

⁸ Ömer ibn-i Mezîd, *Mecma'u'n-Nezâir* (XV. yüzyıl); Hacı Kemal, *Câmi'ü'n-Nezâir* (XVI. yy.).

halde çoğu bugün elimizde bulunmayan verimlerini incelemiş ve yine uzunca bir süre yerli şiir çevrelerine karışmış olması gerekir.

Kasidenin sonundaki sözler, şairin, Türkiye’de, övgü bölümü oldukça kabarık bir divan düzenlemiş olabileceğini de düşündürmektedir.⁹

Horasanlı şair, şimdi de, “sultan”ın *devletinde* (onun sağladığı olanaklarla), Horasan ülkesini “yeniden” görmek için izin istemektedir. Bugüne değin, “her mecliste ağzından anlam incileri dökerek” onu övmüştür. Doğuda övgünün, çok zaman, övülenin erdemlerini ve gücünü büyük gösteren bir “telkin” ve “propaganda” değeri taşıdığı, ayrıca, şairin eseri yaşadıkça bunun adandığı kişinin de onurla ve hayırla anılacağına inanıldığı için, iki yönlü bir hizmet sayıldığı unutulmamalıdır. Nitekim sultan, Dehhânî’nin hizmetine karşılık, iyilik ve insanlık adına ne varsa hepsini yerine getirmiş, şair için “vefanın ve cömertliğin ocağı” olmuştur. Dehhânî doygundur. “Diri oldukça”, nice defteri ve “nice divanı” yine sultanın övgüleriyle dolduracak, sultan da bunu “*işitecektir*”. Bu son sözlerden şu da anlaşılıyor ki, şairin yeniden Anadolu’ya gelme gibi bir düşüncesi yoktur.

Belki yaşı da ilerlemiştir: Horasan’dan Türkiye’ye *yetişkin* bir şair olarak geldiği, – çağının ölçüleri içinde – sanatındaki olgunluktan anlaşılıyor. Bir beytinde de sultana, görmüş geçirmiş bir *koca* (ihtiyar, *hoca*) tavrıyla, rahat ve çekinmesiz, öğütler vermektedir:

*Dileğim budurur senden, bu dördü sakla-gil muhkem:
Hemişe dîn ile adl’i, şecâatle hoş ihsanı.*¹⁰

*

Kasidede, bugüne değin göze çarpmayan iki *tehmih* (işaret) de var. Şair, bir beytinde, sultanca bir *fitne*’nin bastırıldığını bildirmektedir:

Süleymân rûhu şâd oldu, ki fitne dîvini bend’e
Bırağuban bezemişsin Süleymân bigi devrânı...¹¹

Bu “bağlanarak” zararsız hale getirilen, “devrânın bezenmesine” engel olacak güçteki “fitne dîvi” nedir?

Şehenşâh-ı felek-rif’at, alâ-i dîn ü dünyâ, çün
Ki katl etdi Ali bigi, cihânda nesl-i Mervân’ı...

⁹ Diri oldukça ben kulun, *işidesin*, eyâ şâhım,
Senin medhinle dolduram nice defterle divanı..

¹⁰ “Şu dört erdemî hiç bir zaman elden bırakma: Dindarlık, adalet, kahramanlık, cömertlik. *Senden benim istediğim budur!*”

¹¹ Süleyman Peygamber, üzerinde en büyük Tanrı adının (*İsm-i A’zam*’ın) yazılı olduğu yüzüğünü yitirir, kimseye buyruğunu geçiremez olur. Şeytan (*div*) onun kılığına girerek, bu yüzükle saltanat sürmeğe başlar. Süleyman, yüzüğünü ele geçirdikten sonra, şeytanı zincire vurur.

Biraz aşağıda görüleceği üzere, bu menkıbe ile, I. Alâeddin aleyhine hazırlanan komplo olayı arasında aşağı yukarı koşutluk vardır.

beytinde ise bir tarih olayından söz edildiği açıktır.¹² Sultan Alâeddin, hem ad ilgisi dolayısıyla (*Ali* ve *Alâ* sözcükleri aynı kökten geliyor), hem de bir olay andırımıyla IV. Halife Ali'ye benzetiliyor: Her ikisi de "Mervan neslini (soyunu) öldürüyorlar!" Sultan Alâeddin'in öldürdüğü Mervan soyu kimlerdir? Bir sonraki beyitte de üzerinde durulan¹³ bu olay nedir?

*

Dehhânî'nin Anadolu'ya III. Alâeddin Keykubâd zamanında geldiği, yine onun zamanında ülkesine dönmek istediği kabul edildiğine göre, yukarıda belirtilen olayları, önce bu sultanın döneminde aramamız gerekir.

III. Alâeddin, 1297 yılında, Moğollarca Anadolu Selçuk Sultanlığına atanır. Yönetim, Tebriz'den yollanan yüksek görevlilerin elindedir. Bunlar, soygunculukta yarışmaktadırlar. Kimileri kendi hükümdarlarına (İlhan'a) karşı ayaklanırlar ve Anadolu topraklarında birbirleriyle çarpışırlar (1298). Bu çatışmalar karşısında Selçuklu Sultanı güçsüz ve etkisizdir. Yetersizliği o dereceye varmıştır ki, İlhan için hazırladığı armağanları bile, Tebriz yolunda Moğolların bir vezirine kaptırır. Anadolu'da bulunmadığı süreler, yerine oğlunun ya da bir yakınının geçtiği sanılır. Osmanlıların ortaya çıktıkları 1299 /1300 yıllarında Selçuklu tahtında o görünür. Daha sonra, bir davranışı hoşla gittiği için, kendisine, İlhan Gâzan Han'ca sultanlık yarlığı verilir. Sanki saltanatı kesintiye uğramıştır, yeniden başlamaktadır. Bu yarlığa karşın kötülüklerle başa çıkamaz. Tanınmış kişilerin paraları işkencelerle alınır. Moğol ileri gelenlerinin yanı sıra, sıkdüzenden yoksun askerler orayı burayı yağmalarlar. Halk son derece yoksul, bezgin ve bitkindir. Sultan ilgisiz ve düşüncesizdir: Ramazan günü, Müslüman Sivas ahalesinin önünde içki içmekten çekinmez. İlhan Gâzan Han, onun yeteneksizliğini öğrenir, başına yeni bir Moğol yönetmeni yollar. Sultan, bu yönetmenin yanında iken, birtakım olaylardan korkuya kapılarak, varını yoğunu bırakıp Konya'ya doğru kaçmağa başlar. Ürgüp yakınlarında bir mağarada yakalanıp Tebriz'e, İlhan'ın katına götürülür. İlhanlılar ailesinden bir kızla evli olduğundan, kendisine verilen

¹² Dehhânî, birinci olay için *bezemişsin*, ikincisi için *katl etdi* demektedir. Fillerin kullanış farkı, birinci olayı şairin sonradan *işittiğini*, ikincisini de yakından *izlediğini* düşündürmektedir.

¹³ Ali'dürür, eğer her kim, göre zâhîr, diler ise;

Ali gibi, göz açıp gör, cihânda şîr-merdânî!

Mansuroğlu yayımındaki düzeltmeye gitmeden (*Anadolu Türkçesi* . . . , s. 7, not 14), bu beyitteki sözdizimini,

Eğer her kim diler ise, göre zâhîr, (I. Alâeddin) Ali'dürür;

(Sen de) göz açıp gör, cihanda(ki) Ali gibi şîr-merdânî!

olarak düşünebiliriz. Şair, basitçe, "Apaçık görmek isteyen görsün, (I. Alâeddin de bir) Ali'dir; gözünü aç, cihanda Ali'yi andıran aslan adamları gör!" diyor. (Hz. Ali "Allahın Aslanı" diye anılır.)

ölüm cezası dayağa, hapse çevrilir ve III. Alâeddin, kısa sultanlığının bitiminde Tebriz'de *dayak yer?* Bir süre sonra da, İsfahan'da hapiste iken, adamlarından biri onu öldürür (1302).¹⁴

III. Alâeddin, Köseadağ yenilgisinden (1243) sonra gelen Anadolu Selçuklu sultanlarının değersizlerindedir. Moğolların oyuncağı olmuş, kendi ulusunu koruyamamıştır. Bu durumda halkça sevilmesi, "kahramanlığı ile, cömertliği ile Horasan'a kadar ün salması" olacak şey değildir. Hükümdarlığı süresince "bir fitneyi bastırmak" şöyle dursun, tersine, açık yolsuzluklara seyirci kalmış ya da araç olmuştur. Nerden "Hz. Ali gibi" zafer kazanacak, "bir düşman neslini katledecektir"? Ve böyle bir sultana, bir uzak ülke şairi nasıl güvenip de kapılanacaktır?

*

İki kardeşiyle birlikte çocukken tahta oturtulup ancak bir ad olarak kalan ve Türkistan yolunda 16-17 yaşlarında öldüğü sanılan (1254) II. Alâeddin Keykubâd¹⁵ üzerine bir şey söylemeyi, konumuz bakımından gerekli bulmuyoruz.

*

I. Alâeddin'in 18 yıl kadar süren uzunca dönemi (1220-1237) ise, Anadolu Selçuklularının altın çağıdır. Bu dönem, zaferlerle, başarılarla doludur. Anadolu Selçuklu İmparatorluğu, doğuya, güneye, kuzeye taşmış, Kırım'a kadar genişlemiştir. Saray, saygı görev bilim, şiir, tıp ve sanat adamlarının merkezi olmuştur. Kâniî adlı bir şair, sultanın buyruğu ile Farsça bir *Selçuklular Şehnâmesi* yazmağa başlamıştır.¹⁶ Eflâkî'nin eserinden çıkarılan sonuçlara göre, kimi ünlü kişiler birbirlerine I. Alâeddin'in yanına gitmeyi salık vermektedirler. Çünkü Anadolu, "iktisadî refahın, düşünce özgürlüğünün ve düzenli devlet idaresinin hâkim olduğu, güzel san'atların geliştiği bir saha"dır.¹⁷

Dehhânî'nin *telmih*'leri, işte bu dönemin bazı olaylarına uygun düşmektedir:

1. I. Alâeddin, hapisten kurtarılarak, 1220 yılında, 27-28 yaşlarında tahta çıkar. Alâiye'yi (bugünkü Alanya) ülkesine kattıktan sonra, kendini büyük bir komplonun karşısında bulur (galiba 1223'te). Ülkenin belli başlı beğleri (*emir*'leri; sayıları 20'yi aşkın), sultanla aralarında çıkan anlaşmazlıklar dolayısıyla, onu devirip yerine bir başkasını iktidara getirme davranışı içindedirler. Sultan, bir şölen sırasında onlardan birkaçını orta-

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Keykubâd III", *İslâm Ansiklopedisi*, VI. cilt, s. 662-663.

¹⁵ Osman Turan, "Keykubâd II", *İslâm Ansiklopedisi*, VI. cilt, s. 661-662.

¹⁶ Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları", s. 393-395.

¹⁷ Tahsin Yazıcı, "*Menâkıb al-Ârifin*'in san'at tarihi bakımından değeri", *Belleten*, Ankara 1972, 143. sayı, s. 385-387.

dan kaldırır, kalanlarını sürer; tehlikeli bir kalabalık olan adamlarını da ustalıkla dağıtır. Böylece iç düşmanlarını *etkisiz kılar*.

Kasidede geçen “fitne dîvini bağlama” deyimini,¹⁸ Selçuklu beğlerinin hazırladıkları bu büyük komplonun bastırılmasıyla ilgili buluyoruz. İbn-i Bîbî’de de, I. Alâeddin’e bazı önerilerde bulunan yakınlarından biri, aynı olayın son aşamasını, “*fitne maddesinin* ortadan kaldırılması” diye niteler.¹⁹ Bilindiği üzere *fitne*, daha çok iç olaylarla ilgili olarak kullanılan bir terimdir. Şairin görüşüyle, eğer sultan öyle davranmasaydı, ülke onun sağladığı düzenden yoksun kalacaktı.

2. “Mervan neslini Ali’nin öldürmesi” sorununa gelince: IV. Halife Ali’nin yaşamında böyle bir olay yoktur. O yılların ünlü kişilerinden Hakem oğlu Mervan da, Ali’nin ölümünden çok sonra Emevî halifesi olmuştur. Yalnız, Ali’den ayrılıp ona azılı düşman kesilen ve Medayin’i ele geçirerek halkına ağır zulümler yapan Hâricîler topluluğunun, yine Ali’ce, hemen hiç kalmayacağına yok edildiği söylenir. (Onu şehit eden de bir Hâricî’dir.)

Öbür yandan, Hakem oğlu Mervan’ın daha Peygamber zamanından pek sevilmediğine,²⁰ özellikle Ali’yi halifelikten uzaklaştırıp Emevîlerin iş başına gelmelerini sağlamak üzere türlü tertiplerde ve girişimlerde rol aldığına inanılır. Bu ilişkilerle, kötü tanınan Hâricîlerin de, sonradan “Mervan soyu” sayılmış olmaları ve halk arasındaki Ali menkıbelerine böyle bir anakronizmin karıştırılmış bulunması olanak içindedir.²¹ Bizce önemli olan, Dehhânî’nin, “Mervan soyunu Ali’nin öldürdüğüne” ve bu soyun “kötü olduğuna” *inanmış* bulunmasıdır.

Bu mankıbenin I. Alâeddin dönemindeki karşılığı ne olabilir?

O çağlarda Mervan adıyla ilintisi bulunan iki devlet var: 1) Türk soylu Artuklular, Büyük Selçuklular zamanında egemenliklerine son verilen Mervanlıların (Mervânîlerin) topraklarında yaşamaktadırlar. 2) Birçok kollara ayrılmış olan Eyyûbîler, Emevî Halifesi Hakem oğlu I. Mervan’ın başkenti Şam’ı ellerinde bulundurmakta ve İbn-i Bîbî’nin eserinde “Şamlılar” (*Şâmiyân*) diye anılmaktadırlar.²² (Ayrıca, Eyyûbî hükümdar soyu “Mervan oğlu Şâzî” adlı bir kimseden başlamaktadır.)

Selçuklu sultanı I. Alâeddin, son yıllarında bu iki toplulukla uğraşmış, Artukluların Harput kolunu, onlara yardım için gelen Eyyûbîleri (Şam-

¹⁸ 11. dipnotumuza bakınız.

¹⁹ İbn-i Bîbî, Tıpkıbasım, s. 273.

²⁰ Halk arasında şöyle bir söylenti vardır: Mervan, Peygamberin yazıcısı iken (gerçekte bu işi yapan babasıdır), bir surenin adını *Âli Mervân* (Mervan soyu) diye, bilerek yanlış yazar ve azarlanır.

²¹ İbn-i Bîbî, sonradan taht çekişmelerine girişen Cimri’yi, “Hâricî” diye anmaktadır (Tıpkıbasım, s. 725). Sultan Veled de, bir kasidesinde, merkeze baş kaldıran göçebe Türkleri “Havâric” (Hâricîler) saymaktadır (Fuad Köprülü, a. g. makale, s. 453, not 2). *Hâricî* terimi, İslâm tarihindeki karşılığından başka, “dışardan gelen, *yaban*” anlamına da kullanılıyor.

²² İbn-i Bîbî, Tıpkıbasım, s. 439-446.

lıları) de ağır bir yenilgiye uğratarak, 1234 yılında "tarihten silmiştir".²³ Yine o yıl içinde, başka bir Şamlı (Eyyûbi) ordusunu yolda iken dağıtmıştır.

Dehhânî'nin, "Mervan nesli" derken, zayıf Artukluları demek istemesi elbette beklenmez. Ama Hz. Ali'nin baş düşmanlarından biri olarak bilinen Hakem oğlu Mervan'ın ülkesinden (Şam'dan, yani Suriye'den) gelmeleri, I. Alâeddin'in başlıca düşmanları arasında yer almaları – ve belki soylarının yine bir Mervan'la başlaması – bakımlarından, kimi Müslüman çevrelerince Kerbelâ olayının da sorumlusu sayılarak zaten sevilmeyen Şamlılar (Eyyübiler) hakkında,²⁴ yerme amacıyla "Mervan nesli" deyimiminin kullanılması, o çağların anlayışı içinde doğaldır.

Dehhânî, biraz yukarıda değindiğimiz gibi, ad yakınlığından yararlanarak, I. Alâeddin ile Hz. Ali'yi ve bunların "Mervan soylu" tanınan düşmanlarını birbirlerine benzetmekte, ikisi arasında, düşmanlarına karşı kazandıkları üstünlük yönünden bağlantı kurmaktadır.²⁵

*

Fuad Köprülü, Moğol saldırısı sırasında Horasan'dan Anadolu'ya kaçanların dönmek için değil, yerleşmek için geldiklerini söylüyor ve Dehhânî'nin III. Alâeddin döneminde gelip dönmesiyle ilgili görüşünü, "çok kuvvetli tarihî delil" olarak, o yıllarda Anadolu'ya ve Horasan'a İlhanlıların egemen olmaları dolayısıyla, bu iki ülkenin, düzenlik bakımından yolculuğa elverişli bulunmasına bağlıyor.²⁶

Bizce, Tebriz'e giderken Türkiye sınırları içinde kendini bile koruyamayan III. Alâeddin'in birkaç yıllık kargaşalı ve soyguncu döneminde Anadolu'nun güvenlik içinde bulunduğu söylenemez. Buna karşılık, I. Alâeddin'in tahta çıkmasından bir yıl sonra (1221) Çingiz'in eline geçen Horasan'a ve İran'a, yerli halkın kıymdanışlarını korkunç kırımlarla ezen Moğol sıklık düzeninin kısa zamanda sinmiş olacağı doğaldır. Moğollar, özellikle, I. Alâeddin'in son yıllarında, Batı'ya doğru yeni ve büyük bir saldırının hazırlıklarıyla uğraşmaktadırlar. Selçuklu Sultanı da, kalelerini onararak, komşularıyla anlaşarak, birtakım tedbirler alma çabasıdadır. I. Alâeddin Moğollarla komşu olmuştur ama, yaşamı boyunca onlarla karşı karşıya gelmemiştir. Böyle bir ortamda, Dehhânî'nin Horasan'a dönüşünü engelleyecek bir durum henüz yoktur. Olabilir ki şair, Horasan'da iken

²³ İbn-i Bibî, aynı yer. Yazar, bu savaşları, annesinin bir sezgisiyle ilgili birtakım ayrıntıları da katarak, uzun uzun anlatmaktadır.

²⁴ Şamlılar, Kerbelâ olayının da sorumlusu sayıldıklarından, bir bölük İslâm ülkelerince sevilmemişlerdir (bkz. Mütercim Âsım, *Kâmûs çevirisi*, IV cilt, İstanbul 1305, s. 352 ve *Şâm*'la ilgili öbür maddeler).

²⁵ I. Alâeddin Keykubâd hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Turan, "Keykubâd I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI. cilt, s. 646-661.

²⁶ Fuad Köprülü, a. g. makale, s. 397.

Çingiz saldırısını görmüştür ve gitgide yaklaşan yeni Moğol akınından çekinerek, bir an önce ülkesine dönmeyi tasarlamaktadır.

*

I. Alâeddin'in Kâniî adlı bir İranlı şairden Farsça bir *Selçuklular Şehnâme*si istediği bilinmektedir. Fuad Köprülü, bir sultanın iki şairi birden *Şehnâme* yazmakla görevlendirmeyeceği gerekçesiyle, bu olayı da, Dehhânî'nin Türkiye'ye III. Alâeddin zamanında gelip gitmesinin başka bir kanıtı olarak göstermektedir.

Üç adaş sultandan hangisi olduğu belirtilmeksizin "Sultan Alâeddin"ce Dehhânî'ye böyle bir görevin verildiği, *Şikâri Tarihi*'ndeki bir kayıttan çıkarılmıştır.²⁷ Bu kayıt, Kâniî'nin, Türk çevrelerinde daha çok tanınmış bulunan Dehhânî ile karıştırılmasından doğmuş bir yanlış sonuca olabilir. Çünkü Dehhânî, kasidesinde, sultana veda ederken, "onu her mecliste övdüğünü, bundan sonra da onun övgüsüyle nice defter ve divanı dolduracağını" belirtmekle, yani yalnızca kasidelerini hatırlatmakta yetinmiş, tam yeri ve sırası iken ve geleneğe göre çok daha önemli bir tür sayıldığı halde, *Şehnâme* yazdığından söz etmemiştir.²⁸ Sultandan *Şehnâme* yazma buyruğu alan bir şair, onu yapmamış ya da bilmezlikten gelmiş olamaz.

Buna karşılık Kâniî, bir eserinde, Selçuklu sultanlarına yazdığı övgüleri anarken, *pek tabii olarak*, en başta kendi *Şehnâme*'si üzerinde *özellikle* durmaktadır.²⁹

Bizce, ortaya sağlam bir kanıt çıkmadan, elimizdeki nüshaları farklı olan ve olaylarla birçok uyarsızlıkları bulunan *Şikâri Tarihi*'ndeki kayıdı, *kesin belge* diye kullanılması doğru olmasa gerektir.

²⁷ *Şikâri Tarihi*, Karamanoğullarından Alâeddin Beğ'in, XIV. yüzyıl şairlerinden Yârcânî'ye yazdığı Farsça manzum *Karamanlular Şehnâmesi*'nin, sanıldığına göre XVI. yüzyılda, Şikâri adlı bir kimsece yapılmış Türkçe çevirisidir. Şehnâmenin aslı kayıptır. Çevirisinin eldeki nüshaları arasında ayrılıklar vardır (Geniş bilgi için bkz. Fuad Köprülü, a. g. makale, s. 399-401). Bu kitap, A. Gölpınarlı tarafından eleştirilmiştir: Bkz. *Yunus Emre, Risâlat al-Nushîyya ve Divân*, İstanbul 1965, Önsöz, s. XXVII-XXXI.

²⁸ Dehhânî'nin, kendi şiirleri hakkındaki başlıca sözleri, 9. dipnotumuzda geçen beyit dışında, şunlardır:

Bihamdillâh ki medhinde (*metinde*: medhini) bu gün her meclis içinde
Dehhânından dür-i ma'nî döker söziyle Dehhânî

Yeridürür kulağında dutasın sözümün dürrün,
Ki ol dürden hacâlette kaluptur dürr-i Ummânî.

(Kaside)

Söziyle gerçi Dehhânî güher kânidurur, illâ
Zer oldu işi, çün verdi gönül sen sim-simâya.

(Bir gazelinden)

Cemâlin, ey büt-i Çini, cihânı dutdu ser-tâ-ser,
Nitekim Rûm İlin şî'riyle bu gün dutdu Dehhânî.

(Bir başka gazelinden)

²⁹ Fuad Köprülü, Kâniî'nin *Kelile ve Dimne*'sinde geçen yedi beyti makalesine almakta, bu parçada şairin "Selçuklular için 30 ciltlik bir *Şehnâme* yazdığından" söz etmesini, haklı olarak abartmalı bulmaktadır (bkz., a. g. makale, s. 393-395). Ancak Kâniî, aynı parçada, "30 cilt"

Özet olarak, Hoca Dehhânî'nin Anadolu'ya Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd zamanında (1220-1237) geldiği sonucuna varıyoruz. Çünkü:

1) Bu adı taşıyan üç Selçuklu sultanı arasında, şairin tanımlarına yalnızca onun kişiliği uymaktadır;

2) Daha önemlisi, Dehhânî'nin kasidesindeki telmihlerle, yalnızca I. Alâeddin dönemindeki olaylar arasında ilişki kurulabilmektedir;

3) Ayrıca, sanatına verilecek değerden iyi kötü bir şeyler uman bir dış ülke şairinin, *bölük börçlük* saltanatını *orada burada* yolsuzluklarla, başarısızlıklarla sürdürmekte bulunan ve halkın sefaletini önleyemeyen III. Alâeddin (1297-1302) gibi bir gölge hükümdara bel bağlayarak ta Hırsan'dan kalkıp Anadolu'ya gelmesi ve bu sultanın karışıklıklarla dolu *kısa* döneminde *yeni bir lehçe ile* yabancı bir ülkede *ün kazanması* zaten olası değildir.

*

Bu görüşümüz, bizi şu sonuçlara da götürmektedir:

I. Alâeddin 1237'de öldüğüne göre, kaside, *en geç*, Harput'un Artuklulardan alındığı ve Eyyûbî ordularının dağıtıldığı 1234'ten sonraki birkaç yıl içinde yazılmış olmalıdır. Bu durumda, Anadolu klasik Türk (divan) şiirinin başlangıç tarihini şimdikinden 70-80 yıl kadar geriye ve eskiye, yani XIII. yüzyıl sonlarından aynı yüzyılın başlarına doğru almamız gerekir. Yine de, daha önceki Selçuklu sultanlarını ve ileri gelenlerini Dehhânî türünde kaside şairlerinin *Türkçe şiirlerle* övmüş bulunmaları olasılık dışındadır. Çünkü şairin anlatımındaki *sağlamlık* ve *oturmuşluk*, böyle bir geleneğin öteden beri var olduğunu sezdirecek derecede belirgindir.

*

Kasidenin yazıldığı yıllarda, Anadolu din ve tasavvuf edebiyatının ilk temsilcilerinden Şeyyâd Hamza belki yaşamaktadır;³⁰ Sultan Veled çocukluk çağında olabilir;³¹ büyük şair Yunus Emre ise daha doğmamıştır.³²

Düzeltilme:

Yazarın geçen sayımızdaki yazısında bazı dizgi yanlışları kalmıştır. Özellikle 708. sayfadaki 1. ve 2. dipnotları şöyle olacaktır:

¹ *Cem*: İran mitolojisindeki ünlü hükümdarlardan biri.

² TDK, *Tarım Dergisi*, V. cilt, Ankara 1971, s. 3774.

Düzeltilir, özür dileriz.

demekle kalmamış, *Şehnâme*'sinin üç yüz bin (*sî-sad hezâr*) beyte yakın olduğunu da ileri sürmüştür: Yani, basit bir hesapla, her biri yirmişer beyitli 500 sayfadan oluşan 30 cilt! Söz konusu yedi beytin içinde, *Şehnâme*'sinin oylumunu ve Selçuklu sultanlarını kırk yıl övdüğünü *ikişer kez* anmasından, şairin, kendini pek denetlemeden konuştuğu anlaşılıyor.

³⁰ Sadettin Buluç, "Şeyyâd Hamza", *İslâm Ansiklopedisi*, 116. cüz, s. 497-499.

³¹ 1227-1312.

³² 1240-1320.